KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčíková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 4

OBSAH

KAČALA, J.: Spoločenské dimenzie jazyka a jazykovedy 97
HEGEROVÁ, K.: Názvy miesta utvorené príponami 102
PÍCHA, E.: O niektorých názvoch krajín a štátov . . . 109

Diskusie

UHLÁR, V.: O pôvode a význame názvu rieky Slanej . . . 112

Rozličnosti

Naformovať (akumulátor). V. Patráš 118

Správy a posudky

Na päťdesiatku Jána Kačalu. J. Horecký 119
Pripomenuli sme si sto dvadsiate piate výročie smrti Pavla Jozefa Šafárika. J. Doruľa 121
O stratifikácii národného jazyka. A. Rýzková 122

Spytovali ste sa

Vlnená či vlnárska pečať? I. Masár 125
Vrchný rozhodca, vrchná sestra — hlavný rozhodca, hlavná sestra. V. Slivková . . . 126
Triednická hodina či triedna hodina? M. Považaj 127

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 4

Spoločenské dimenzie jazyka a jazykovedy

JÁN KAČALA

1. Spoločenská zaradenosť jazykovedy, integrovanosť jazykovedy do spoločnosti sa prehlbuje — to je v danej súvislosti základné konštatovanie. Súvisí to s rastúcimi spoločenskými nárokmi na výsledky jazykovedného výskumu, s rastúcou vzdelanostnou úrovňou spoločnosti (vrátane rozširujúceho sa počtu používateľov celospoločenskej podoby národného jazyka, t. j. spisovnej slovenčiny, ako aj prehlbujúceho sa ovládania spisovnej slovenčiny), ale aj so sebauvedomením vedného odboru. Toto sebauvedomenie jazykovedy sa prejavuje v uvedomenom zisťovaní spoločenských požiadaviek a uvedomenom reagovaní na ne. Preto sa zosilňuje sociolingvistický trend v jazykovednom výskume a preto sa jazyková problematika v istom spoločenstve posudzuje na širšej platforme: vychádza sa z pojmu jazyková situácia, ktorý súhrnne zachytáva nielen rozmanitosť jazykových existenčných foriem používaných v istom národnom spoločenstve, ale najmä spoločenskú podmienenosť týchto foriem a vzťahy používateľov k nim, najmä k ústrednej forme, t. j. spisovnému jazyku.

2. Spisovný jazyk sa ako hodnota, ako pojem vžil nielen v jazykovede, ale v celej spoločnosti. Prakticky každý člen našej spoločnosti odlišuje cudzí aj vlastný spisovný prejav od nespisovného, podľa vzdelania, ale najmä podľa vedome vypestovaného vzťahu je citlivý na nespisovné prvky v spisovnom prejave, na gramatické, slovotvorné, výslovnostné, no predovšetkým — taká je u nás tradícia — na pravopisné chyby u druhých používateľov, na preberanie a používanie cudzích, resp. prevzatých slov, osobitne v prejavoch určených najširšej

verejnosti, publikovaných v hromadných oznamovacích prostriedkoch a pod. Spisovný jazyk ako integratívna, reprezentatívna a kultivovaná celospoločenská forma národného jazyka sa napospol uvedomuje ako celonárodná kultúrna hodnota, ku ktorej treba mať okrem racionálne a poznaním podloženého postoja aj citový vzťah. Iba málo členov nášho národného spoločestva má taký postoj, aký pred časom zaujal B. Kapolka v Novom slove, že mu totiž spisovný jazyk ako regulovaná forma národného jazyka prekáža. Tým, že spisovný jazyk ako ontologický fakt aj ako pojem a termín je majetkom celej spoločnosti, priznávame spisovnému jazyku zreteľnú spoločenskú, ale aj politickú dimenziu. Preto je i výskum a kultivovanie jazyka spoločenskou a politickou úlohou.

Pri posudzovaní podstaty spisovného jazyka, jeho používania a kultivovania je dôležité uvedomiť si tieto tri aspekty: 1. kto tvorí spisovný jazyk, 2. kto kultivuje spisovný jazyk a 3. kto kodifikuje spisovný jazyk a reguluje jeho používanie. Na tieto tri otázky možno dať jednoznačnú odpoveď: 1. spisovný jazyk tvoria všetci jeho používatelia, 2. spisovný jazyk kultivujú (t. j. obohacujú, rozvíjajú) všetci jeho používatelia; osobitná úloha pritom patrí tvorivým používateľom spisovného jazyka, ktorí sú na túto prácu aj primerane odborne pripravení (sem patria napr. spisovatelia, prekladatelia, herci, hlásatelia, redaktori, tvorcovia normatívnych textov); 3. spisovný jazyk kodifikuje a jeho používanie reguluje odborne pripravená zložka používateľov, najmä jazykovedci, ale nie individuálne, lež kolektívne a nie sami, lež v spolupráci s ostatnými skupinami tvorivých používateľov spisovného jazyka. Treba zdôrazniť, že táto práca musí byť založená na vedeckých princípoch, na vedeckom poznaní nielen spisovného jazyka samého, ale celého národného jazyka, jeho sociálneho i územného rozvrstvenia a jeho dejín (možno tu pripomenúť napr. poznatkovú bázu, ktorú aj pri práci v okruhu spisovného jazyka poskytuje štvorzväzkový *Atlas slovenského jazyka* v oblasti hláskoslovia, tvaroslovia, slovnej zásoby a tvorenia slov).

V súvise s týmto konštatovaním treba posudzovať aj niektoré názory vyslovené v tlači na spôsob vyslovovania skupín *av, ov, ev, iv* v inoslovanských menách. Nejde o to, že používatelia spisovného jazyka majú na túto vec istý názor. Ide o to, nakoľko je tento verejne publikovaný názor v zhode s vedeckým poznaním súčasného stavu danej veci. Aj stanovisko používateľa spisovného jazyka tlmočené v časopise by malo byť podľa našej mienky poučené a opreté o vedecké poznatky, veď všetci používatelia sa spisovný jazyk učia na základe vedeckých poznatkov formulovaných v učebniciach, základných jazykových príručkách a pod. Vedecké stanovisko je v tomto

bode jednoznačné: keďže sa uvedené slabiky vyskytujú aj v slovenčine a v nej sa tu vyslovuje v druhej časti obojperné *ú*, na základe vzájomnej príbuznosti slovanských jazykov sa pri vyslovovaní inoslovanských mien prenáša táto výslovnosť aj na tieto inoslovanské mená. Predstava, že cudzie mená sa majú v slovenčine vyslovovať úplne v zhode s pôvodnou podobou, je nereálna, lebo by vlastne každý používateľ jazyka musel ovládať všetky jazyky, z ktorých sa preberajú cudzie mená, resp. aj slová vôbec. Pravdaže, miera prispôsobovania inojazyčných mien v slovenčine je pri konkrétnych jazykoch rozdielna.

3. Za centrálnu otázku treba pokladať v z ť a h používateľov k spisovnému jazyku. Vzťah môže byť daný (odborným) poznaním problematiky alebo iracionálne, citovo, prípadne aj syntézou týchto postojov. Ak v tomto vzťahu neprevláda uvedomenie si nevyhnutnosti zladiť svoje osobné predstavy s celospoločenskými, ak nepreváži pocit osobnej zodpovednosti za to, aký je spisovný jazyk ako celospoločenský dorozumievací nástroj, nemožno hovoriť o pozitívnom vzťahu k celospoločenským kultúrnym hodnotám, medzi ktoré patrí predovšetkým spisovný jazyk. V jazykovej kultúre a v jazykovej výchove treba preto budovať a rozvíjať potrebu čoraz d o k o n a l e j š i e ho p o z n a ť a o v l á d a ť, budovať a rozvíjať princíp, že spisovný jazyk je výrazný prostriedok a s ú č a s ť u v e d o m e l e j o s o b n o s t i. Takýto kladný vzťah k spisovnému jazyku by sa mal u profesionálnych používateľov premietnuť do stavu, že budú používať aj v neoficiálnych prejavoch kodifikovaný, povedali by sme vzorový spisovný jazyk, takže nebudú ani v neoficiálnych prejavoch „prepínať" kodifikovaný spisovný jazyk na nepozorný až lajdácky jazyk, ktorý potom môže interferovať s kodifikovaným jazykom aj tam, kde sa spoločensky vyžaduje iba kodifikovaný jazyk. Tento princíp o s o b n o s t n e j j a z y k o v e j d i s c i p l í n y sa týka napr. hercov, hlásateľov, učiteľov, spevákov, športových a politických komentátorov, redaktorov, ako aj adeptov týchto povolaní. Tu by sa malo vychádzať z predstavy, že jazyk je vždy, teda aj v neoficiálnej situácii z r k a d l o m u v e d o m e l e j o s o b n o s t i.

4. Vzťah k spisovnému jazyku sa premieta aj do postoja k cudzím, resp. k p r e v z a t ý m s l o v á m, ktoré v súčasnej jazykovej situácii predstavujú aktuálny problém. Proces internacionalizácie spisovnej slovenčiny je najmä v odbornej slovnej zásobe objektívny a pre komunikáciu aj výhodný (termíny sa tvoria z grécko-latinských základov). Tento proces časť používateľov zo snobských alebo pohodlníckych dôvodov umelo rozširuje a podporuje priam vpád anglicizmov najmä do odborného vyjadrovania *(komputer, stending, hardwar, softwar ...)* aj v tých prípadoch, keď má slovenčina za prevzaté slovo zodpoveda-

júce domáce pomenovanie, resp. keď sa takéto pomenovanie dá ľahko utvoriť. Takéto tendencie nemožno v teórii ani v jazykovej kultúre podporovať, lebo ide často o neodôvodnené, nepotrebné nahrádzanie domácich rozšírených a zrozumiteľných výrazov výrazmi z iných jazykov, ktoré sú nezrozumiteľné a exkluzívne, resp. pôsobia na ostatných používateľov ako elitárske. Takýmto tendenciám často nadbieha jazyk hromadných oznamovacích prostriedkov a to vyvoláva veľkú nespokojnosť čitateľov, poslucháčov alebo divákov. Pri preberaní slov z iných jazykov sa nekladú zábrany tam, kde ide o potrebné prevzatia, za ktoré nemá náš jazyk primeranú náhradu alebo by sa taká náhrada tvorila a presadzovala veľmi prácne.

5. Postoj k cudzím, resp. prevzatým slovám treba vidieť okrem iného aj v kontexte s rozvíjaním a propagovaním domáceho jazykového dedičstva, ktoré patrí medzi prvoradé úlohy jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Z tohto hľadiska nemožno kladne hodnotiť ani také moderné úpravy slovenských ľudových rozprávok, ktoré oberajú tieto rozprávky o to najcharakteristickejšie, čo v nich uchovali veky a čo by mali poznať a zachovať aj ďalšie generácie slovenského národa. Sme presvedčení, že táto jazyková modernizácia vlastnej hodnote slovenských ľudových rozprávok škodí a že upozorňovanie na jazykové bohatstvo slovenských ľudových rozprávok by malo byť sústavnou súčasťou jazykovovýchovného procesu najmä v škole.

6. Z druhej strany by mala jazyková výchova, najmä školská, rešpektovať potreby epochy, v ktorej žijeme. Napr. na vysokých školách sa dnes učí hocičo, ale základy jazykovej kultúry a tvorby terminológie príslušného vedného odboru nie. Možno si klásť odôvodnenú otázku, či je to v období vedecko-technickej revolúcie a zdôrazňovania významu vedy, vedeckého prístupu k riešeniu úloh primerané.

7. Spoločenskému uplatneniu výsledkov jazykovedného výskumu neslúži dobre ani edičná prax v našich vydavateľstvách a rozmanitých schvaľovacích orgánoch. Hoci publikovanie výsledkov jazykovedného výskumu je najdôležitejší spôsob odovzdania výsledkov praxi, s edičnými orgánmi treba často zvádzať úporné boje o jednotlivé tituly, o výšku ich nákladu, o zachovanie rozbehnutých edícií a pod. Tento stav skôr deprimuje vedeckých a odborných pracovníkov, keďže ich tvorivým výsledkom sa kladú zábrany pri ceste k používateľovi, k spoločenskej praxi a k normálnemu uplatneniu sa v nej. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že jazykoveda má síce viaceré pravidelné jazykové rubriky v novinách a v Čs. rozhlase, ktoré zaisťujú široký dosah jazykovedným výsledkom, ale inak časopisy a noviny nie sú k jazykovedným príspevkom také štedré ako k iným spoločenskovedným a osobitne vlastivedným disciplínam.

8. Spoločenská klíma vo vzťahu k jazyku a jeho kultivovaniu, ako aj vo vzťahu k jazykovedcom sa odráža aj v tom, ako často sa o jazyku hovorí v samých slovesných umeleckých dielach, v dramatickej spisbe a z druhej strany v umeleckej kritike dotýkajúcej sa slovesných umeleckých diel, dramatických diel a ich inscenácií v divadle, vo filme, v televízii. Vidí sa nám, že aj tu sa situácia postupne mení. Pribúdajú také práce, ako je Válkova skladba *Slovo,* próza Karola Horáka *Zánik dialektu* alebo jedna z poviedok Jozefa Puškáša v knihe *Sny, deti, milenky.* A v románe Antona Hykischa *Milujte kráľovnú* ... z r. 1984 dokonca čítame takéto vyznanie jazykovede (vyslovené v rámci fiktívneho dialógu mladého Adama Františka Kollára s jeho románovým bratom Ignácom): *„Či nebudeš vďačný tomu, kto ťa naučí reči gréckeho obchodníka, perzského vyslanca? Či jestvuje väčšia rozkoš ako zvládnuť vnútornú stavbu reči, doteraz ti neznámej? Je to viacej ako umenie anatómie. Jazykoveda je skalpelom pre anatómiu duší. Je umením navigácie ducha, skúmaním čudných plachiet a kosatiek, ktoré ženú dopredu veľkú plachetnicu ľudského myslenia!"*

9. Napriek jestvovaniu problematických javov vo vzťahu spoločnosti a jazyka, resp. spoločnosti a jazykovedcov možno konštatovať, že sú to živé a dynamické vzťahy a že sa vcelku vyvíjajú priaznivo. Vo verejnosti sa dnes uvedomuje potreba dodržiavať vo verejných prejavoch zásady spisovného jazyka a nevyhnutnosť kultivovať spisovný jazyk. Aj preto sa spisovná slovenčina rozvinula do takej podoby, v akej ju poznáme dnes, že totiž slúži na spoľahlivé saturovanie mnohostranných vyjadrovacích potrieb používateľov v rozmanitých oblastiach života a zaraďuje sa medzi mnohé iné rozvinuté jazyky sveta. V spisovnej slovenčine vzniklo a stále vzniká veľa prejavov s vynikajúcou jazykovou úrovňou. V oblasti jazykovej výchovy, pri úprave jazykovej a štylistickej stránky textov a pri vlastnej zvukovej realizácii jazykových prejavov pôsobí dnes veľké množstvo kvalifikovaných pracovníkov (učiteľov, redaktorov, hlásateľov) so správnym vzťahom k spisovnému jazyku a jeho kultivovaniu. Spisovná slovenčina je v súčasnosti solídne vyskúmaná a opísaná vo vedeckých a kodifikačných dielach. Pre to všetko možno vidieť spisovnú slovenčinu v súčasnosti v oveľa priaznivejšom svete ako kedykoľvek v minulosti. Prítomnosť však zároveň s rozvojom slovenčiny prináša aj nové úlohy. Na ich riešenie musia byť dobre odborne aj politicky pripravení najmä slovenskí jazykovedci slovakisti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Názvy miesta utvorené príponami

KATARÍNA HEGEROVÁ

V slovenskej jazykovednej literatúre sa názvom miesta venovali iba ojedinelé menšie príspevky, z nich najviacej názvov si všíma J. Jacko (1984). Okrem toho sa tvorenie názvov miesta spracovalo v rámci širšie koncipovaných príručiek (Horecký, 1959; Ondrus — Furdík — Horecký, 1980). V českej jazykovednej literatúre najucelenejší prehľad názvov miesta podal F. Daneš (1967), okrajovo sa tejto problematiky dotkol M. Dokulil (1962). V tomto príspevku sa zameriame na sufixálne (príponové) tvorenie názvov miesta z hľadiska dynamiky v slovnej zásobe.

Materiálovým východiskom príspevku je vlastná excerpcia dennej tlače (Večerník, Smena, Pravda, Práca), týždenníkov (Nedeľná Pravda, Smena na nedeľu), dvojtýždenníka PaS, zaznamenávanie názvov miesta z vysielania Československého rozhlasu a Československej televízie, ako aj dokladový materiál excerpovaný v súvislosti s projektom *Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny* (1982).

Pri skúmaní názvov miesta vychádzame z chápania onomaziologickej kategórie miesta ako komplexnej kategórie (Dokulil, 1962, s. 41) a zo špecifickosti názvov miesta. Onomaziologickú bázu tvorí nie pojem substancie vo vlastnom zmysle slova, ale špecifický pojem miesta (Daneš, 1967, s. 434), ktorý je určovaný vzťahom k substancii, vlastnosti, deju a okolnosti. Názov miesta zodpovedá jednej z týchto formúl: „miesto, kde sa odohráva dej", „miesto, kde sa nachádza vec", „miesto dané istou vlastnosťou", „miesto určené istou okolnosťou" (Daneš, tamže). K najfrekventovanejším patria prvé dva typy názvov miesta.

V sústave pomenovaní spisovnej slovenčiny tvoria názvy miesta samostatnú skupinu. Na onomatologickej rovine (ide v nej o štruktúru pomenúvacích jednotiek) možno rozlíšiť jednoslovné sufixálne utvorené pomenovania a dvojslovné a viacslovné pomenovania, ktorých základný člen je utvorený odvodzovaním. V onomaziologickej (pomenúvacej) štruktúre názvov miesta podobne ako iných názvov rozoznávame určovanú zložku (onomaziologickú bázu) a určujúcu zložku (onomaziologický príznak; porov. Dokulil, 1962). Základom pomenovania je onomaziologická báza. Onomaziologickou bázou jednoslovného pomenovania (utvoreného odvodzovaním alebo univerbizáciou) je slovotvorná prípona vyjadrujúca sémantický príznak miesta. Onomaziologický príznak jednoslovných názvov tvorí pomenovanie predmetu nachádzajúceho sa na istom mieste *(malinisko)*, nezhodný prívlastok z viacslovného pomenovania *(výrobňa chlebíčkov — chlebíč-*

káreň) alebo zhodný prívlastok z viacslovného pomenovania *(inšpekčná miestnosť — inšpekčka).*

V jednoslovných názvoch miesta sa prejavuje tendencia k demokratizácii, s ktorou súvisí tvorenie jednoslovných univerbizovaných náprotivkov k viacslovným názvom. Tendencia k demokratizácii nesie so sebou aj prehodnocovanie štylistickej platnosti univerbizovaných jednotiek. Ich vzťah k viacslovným pendantom treba posudzovať z hľadiska protikladu oficiálnosť — neoficiálnosť, t. j. v neutrálnej pozícii môžu vedľa seba fungovať oficiálny viacslovný názov a univerbizovaná neoficiálna podoba, napr. *výrobňa chlebíčkov — chlebíčkáreň* (Buzássyová — Bosák, 1984).

Pri sufixálnom tvorení jednoslovných pomenovaní k najproduktívnejším patria prípony *-áreň/-iareň, -ňa, -teľňa, -ovňa, -isko, -ka.*

Prípona *-áreň/-iareň* patrí pri tvorení názvov miesta medzi najfrekventovanejšie prípony. V jednoslovných názvoch utvorených touto príponou sa používa variant *-áreň* vtedy, ak je koreň slova zakončený na tvrdú spoluhlásku, variant *-iareň* sa používa po zakončení koreňa na mäkkú spoluhlásku. Treba pripomenúť, že rytmické krátenie sa rešpektuje pri tvorení starších pomenovaní *(umyváreň, hlinikáreň, udiareň),* v novších názvoch ostáva koreň slova bez zmien *(vrecúškáreň, chlebíčkáreň).* Názvy utvorené touto príponou označujú tri typy miesta: miesto, kde sa vyrába alebo spracúva istá vec, miesto, kde sa odohráva istý dej, a napokon miesto, kde je niečo uložené.

Pri pomenúvaní miesta, kde sa vyrába alebo spracúva istá vec, sa ukazuje, že prípona *-áreň/-iareň* je najproduktívnejšia pri tvorení pomenovaní dielní; menej častá býva pri tvorení názvov predajní a tovární. Slovotvorným základom týchto pomenovaní je podstatné meno. Z pomerne nových pomenovaní tohto typu sme zaznamenali napr. názvy *muštáreň, kniháreň, pečiatkáreň, vrecúškáreň, chlebíčkáreň, rúrkáreň, pilkáreň, uhorkáreň, polievkáreň, nástrojáreň, jogurtáreň, medailiáreň, maltáreň, sadráreň, gombíkáreň, parketáreň, ceruzkáreň, rukavičkáreň, bryndziareň, droždiareň, mydláreň, kotláreň, zápalkáreň, medovníkáreň, koberciareň.* Do tejto skupiny možno zaradiť aj pomenovanie *slimačiareň* označujúce miesto, na ktorom sa chovajú slimáky.

Ďalším typom názvov s príponou *-áreň/-iareň* sú pomenovania miesta, kde sa odohráva istý dej. Motivované sú činnosťou, t. j. ich základ tvorí sloveso. Aj v tomto type pomenovaní sú frekventované pomenovania dielní a miestností. Z novších uvedieme aspoň *dozrieváreň* (týmto názvom sa označuje miestnosť, príp. dielňa, kde dozrieva ovocie, syr), *rezáreň, zosúkáreň, navíjáreň, žehliareň, brúsiareň, modeláreň, trepáreň, kypriareň, kysniareň, zdobiareň, premietáreň, miešiareň, dojáreň.*

Posledným typom pomenovaní miesta s príponou *-áreň* sa označuje

miesto, kde je niečo uložené. Najčastejšie ide o názvy miestností alebo dielní, napr. *lampáreň, automatáreň, bylinkáreň, člnkáreň, zásobáreň.*

Mnohé jednoslovné názvy utvorené univerbizáciou od viacslovných pomenovaní sa v jazykovej praxi ešte pociťujú ako hovorové, napr. *člnkáreň, jogurtáreň,* ale viaceré z nich už ako štylisticky neutrálne vstupujú do úradných názvov prevádzok, napr. *Pečiatkáreň, n. p., Sereď, Smrečina, závod zápalkáreň.*

S rozvojom poľnohospodárstva sa špecifikovali názvy poľnohospodárskych stavieb, kde sa chovajú domáce zvieratá. Na základe systémového kritéria J. Horecký (1967) navrhol tvoriť všetky názvy nových poľnohospodárskych stavieb príponou *-áreň/-iareň,* teda *koniareň, hydináreň, ošipáreň, kačičiareň, ovčiareň,* ale aj *kraviareň* namiesto ustáleného názvu *kravín.* Názov *kraviareň* však jazyková prax neprijala a v súčasnosti sa naďalej používa iba pomenovanie *kravín* utvorené neproduktívnou príponou *-ín.*

Osobitne uvádzame názov *klopáreň,* ktorý významovo súvisí s dvojslovným pomenovaním výrobňa zvonov a vznikol metaforizáciou. Jeho motivácia okrajovou činnosťou *(klopať)* je však nepriezračná, preto ťažko možno predpokladať, že sa začlení do spisovnej slovnej zásoby.

Ďalšou príponou, ktorou sa tvoria názvy miesta, je prípona *-ňa.* Jednoslovné pomenovania označujú dva typy miesta: miesto, kde je uložená istá vec, a miesto, kde sa odohráva istý dej.

Pomenovania miesta, kde je niečo uložené, vznikajú od nedejových podstatných mien. V súčasnej slovenčine sú však takéto jednoslovné názvy utvorené príponou *-ňa* na ústupe. Zastupujú ich vlastne len staršie pomenovania *šatňa* a *kotolňa.* Názov *kotolňa* často funguje nie samostatne, ale ako súčasť dvojslovných a viacslovných názvov špecifikovaných adjektívami. Ide o pomenovania typu *plynofikovaná kotolňa, centrálna plynofikovaná kotolňa, centrálna kotolňa diaľkového vykurovania* a pod.

Bežnejšie sú však pomenovania podnikov, dielní a miestností označujúcich miesto, kde sa odohráva istý dej. Tieto pomenovania utvorené od dejových podstatných mien zastupujú napr. názvy *elektrorozvodňa, plynorozvodňa, výkrmňa, výhrevňa, skúšobňa, liečebňa, výhybňa, výkupňa, dozorňa, útulňa.*

Ďalšiu skupinu tvoria názvy ako *predajňa, ústredňa, výrobňa, dielňa, základňa,* ktoré sú zvyčajne súčasťou dvojslovných a viacslovných pomenovaní.

Príponou *-ňa* sa niekedy z dvojslovných pomenovaní tvoria jednoslovné slangové názvy typu *pohrebná služba — pohrebňa, krajčírska dielňa — krajčírňa.*

Prípona *-teľňa* patrí medzi tie prípony, ktoré sú pri tvorení pomenovaní miesta menej produktívne. Zaznamenali sme len niekoľko ná-

zvov miesta s touto príponou, a to názvov zdanlivo alebo skutočne utvorených od názvov osôb na *-teľ*, medzi ktoré patria pomenovania *vychovávateľňa, podateľňa.* Pri pomenovaní *vychovávateľňa* je možná dvojaká motivácia: pomenovaním osôb, ktoré za zdržiavajú v miestnosti, alebo činnosťou, ktorá sa v miestnosti vykonáva a je označená základovým slovom.

Pomocou prípony *-ovňa* sa tvoria dva typy názvov miesta, a to pomenovania miesta, kde je uložená istá vec, a pomenovania miesta, kde sa vykonáva istá činnosť. V prvom prípade je prípona *-ovňa* menej produktívna.

V prvom type pomenovaní označujúcich miesto, kde je niečo uložené, ide najčastejšie o pomenovania dielní a miestností. Medzi ne patria napr. pomenovania *akumulátorovňa, kobercovňa, modelovňa, fľašovňa, náraďovňa, strojovňa, nástrojovňa.*

Aj medzi pomenovaniami miesta, kde sa vykonáva istá činnosť, sú najfrekventovanejšie názvy miestností a dielní, napr. *fotografovňa, úpravovňa, galvanizovňa, smaltovňa, zvarovňa, spaľovňa, lisovňa, valcovňa, opisovňa, apretovňa, ožarovňa, kopírovňa, vývarovňa, sadrovňa, posilovňa, lakovňa, plastovňa.* Veľmi všeobecné pomenovania typu *opravovňa, ošetrovňa, ozdravovňa* pomenúvajú isté typy miesta zväčša ako súčasť dvojslovných a viacslovných názvov: *zotavovňa ROH, opravovňa domových a domácich prác̆ok, mestská ozdravovňa.*

Príponou *-isko* sa tvoria dva typy názvov miesta, a to názvy miesta, kde niečo rastie, a názvy miesta, kde sa vykonáva istá činnosť. Pri názvoch miesta utvorených touto príponou je dôležitý dištinktívny sémantický príznak otvorené priestranstvo oproti názvom na *-áreň/-iareň* zväčša označujúcich uzavreté priestory (porov. Daneš, 1967, s. 448).

Miesto, kde sa vykonáva istá činnosť, označujú napr. pomenovania *neresisko, obrátisko, prekladisko, stojisko, výstavisko.*

Medzi názvy miesta, kde rastie alebo kde sa nachádza istá plodina či produkt, patria napr. pomenovania *ďatelinisko, kapustnisko, kukuričnisko, rumovisko.*

Pomenovania na *-isko* v súčasnosti stoja v opozícii k starším pomenovaniam na *-ište.* Pomenovania na *-isko* často fungujú ako termíny (porov. *obrátisko, prekladisko* v železničnej terminológii). Prípona *-ište* sa niekedy využíva na rozlišovanie významov slov (Horecký, 1959, s. 129). Napr. *stanovisko* je postoj a slovom *stanovište* sa označuje istý typ miesta, slovo *schodisko* pomenúva veľký schod a *schodište* sústavu schodov. V skupine pomenovaní na *-isko* takisto badať tendenciu k univerbizácii. Prejavuje sa v konkurencii dvojslovných a viacslovných pomenovaní: *ložisko rúd — rudnisko, garážové stojisko — garážovisko.*

Menej produktívna pri tvorení štylisticky bezpríznakových jednoslovných pomenovaní označujúcich miesto, kde je niečo uložené, je prípona *-ka*. Oveľa častejšie sa využíva pri tvorení hovorových jednoslovných pomenovaní typu *bytovka* a neoficiálnych pendantov dvojslovných a viacslovných pomenovaní miesta, napr. *záchytná stanica — záchytka, inšpekčná miestnosť — inšpekčka, zasadacia miestnosť — zasadačka.*

Veľkú skupinu názvov miesta tvoria dvojslovné a viacslovné pomenovania. Onomaziologickou bázou dvojslovných a viacslovných pomenovaní je odvodené podstatné meno, napr. *sušiareň, kysniareň, farbiareň, elektráreň, dielňa, stredisko, pracovisko, ústredňa, spaľovňa* a ďalšie. Viaceré z týchto podstatných mien, napr. *pracovisko, stredisko, ústredňa, dielňa, výrobňa, prevádzkáreň,* majú len veľmi všeobecný význam a nemôžu s dostatočnou presnosťou označiť typ miesta. Preto miesto často neoznačujú samostatne, ale ako súčasť dvojslovných a viacslovných pomenovaní, v ktorých sa typ miesta špecifikuje pomocou atribútov *(úpravárenská dielňa, telefónna ústredňa, výskumno-vývojové pracovisko, organizačné stredisko, výrobňa rehabilitačných sandálov).* Pomenovanie *drobná prevádzkáreň* je silno kondenzovaným, zhusteným pomenovaním. Vzniklo zjednodušením významovej štruktúry viacslovného pomenovania *prevádzkáreň drobných služieb* tak, že k základnému členu *(prevádzkáreň)* sa nepripojilo celé určenie *(drobných služieb),* ale iba jeho najcharakteristickejší znak (porov. Horecký, 1983).

Onomaziologický príznak dvojslovných a viacslovných názvov často významovo špecifikuje veľmi príbuzné názvy, resp. názvy rovnakých významových okruhov. Označuje zameranie miesta na istý odbor činnosti, často aj jeho postavenie v rámci príslušnej organizačnej jednotky, umiestnenie a územnú príslušnosť. Formálne sa vyjadruje zhodným prívlastkom, ktorý tvorí jednoduché prídavné meno *(tunelová sušiareň),* zložené prídavné meno, resp. prídavné meno utvorené od zloženého podstatného mena *(teplovzdušná sušiareň),* alebo zhodnými prívlastkami vyjadrenými niekoľkými prídavnými menami *(centrálna teplovzdušná sušiareň),* prípadne kombináciou nezhodného prívlastku vyjadreného podstatným menom a zhodného prívlastku alebo zhodných prívlastkov vyjadreného/vyjadrených prídavným menom alebo prídavnými menami *(čistiareň odpadových vôd, centrálna opravovňa domácich a domových práčok).*

Vo viacslovných názvoch miesta sa prejavuje tendencia k intelektualizácii, s ktorou súvisia tendencie k multiverbizácii a terminologizácii (rozširovanie a spresňovanie významovej štruktúry pomenovaní pomocou špecifikačných atribútov). Viacslovné pomenovania hodno-

tíme ako terminologizované (Buzássyová, 1983) a ich tvorenie zaraďujeme k syntaktickému tvoreniu termínov (tamže, s. 137).

V dvojslovných a viacslovných názvoch miesta rozoznávame viaceré základné onomaziologické príznaky. Základné onomaziologické príznaky označujú:

1. zameranie miesta na jeden odbor činnosti: *ofsetová strojáreň, chemická čistiareň, teplovzdušná čistiareň, automatizovaná čistiareň, tunelová sušiareň, vodná elektráreň, prečerpávacia elektráreň, parná elektráreň, jadrová elektráreň, plynofikovaná kotolňa, rozhlasová ústredňa, telefónna ústredňa, prototypová dielňa, úpravárenská dielňa, montážna dielňa, elektrická dozorňa, garážové stojisko, výdajné stredisko, organizačné stredisko, obchodné stredisko, dopravné stredisko, mechanizačné stredisko, rádiodatovacie pracovisko, dabingové pracovisko, výmenníková stanica, meteorologická stanica, transformačná stanica;*

2. zameranie miesta na užšie vymedzený (špecializovaný) odbor činnosti: *čistiareň odpadových vôd, farbiareň vlny, brúsiareň skla, sušiareň trvanlivých výrobkov, kysniareň cesta, trepáreň ľanu, opravároň obrábacích strojov, opravároň technických zariadení, nízkotlaková plynofikovaná kotolňa, kotolňa na tuhé palivo, kotolňa na tekuté palivo, výskumno-vývojová základňa, svojpomocná krajčírska dielňa, poloautomatizovaná plynofikovaná výhrevňa, úpravovňa uhlia, výrobňa chlebíčkov, výkupňa ovocia, výrobňa filtračných vložiek, výrobňa rehabilitačných sandálov, výrobňa kovových výliskov, výrobňa respiračnej techniky, opravovňa železničných vagónov, spaľovňa odpadkov, valcovňa hliníkového plechu, úpravovňa vody, spracovňa kŕmnych zvyškov, lisovňa palmového oleja, stredisko výroby skla, stredisko pomocných prevádzok, automatizované technologické stredisko, robotizované zváracie pracovisko, pracovisko počítačovej tomografie.* Do tejto skupiny názvov miesta zaraďujeme aj pomenovanie *studená valcovňa.* Pri tomto pomenovaní je východiskom vyjadrenie *valcovňa hliníkového plechu.* Pomenovanie *studená valcovňa* vzniklo zjednodušením významovej štruktúry pomenovania tak, že sa vypustil nezhodný rozvitý prívlastok *(hliníkového plechu)* a pridal sa zhodný prívlastok *studený* motivovaný procesom (valcovaním za studena), nie okolnosťami vo výrobnom prostredí;

3. zameranie na odbor činnosti alebo na činnosť, ktorej vykonávanie je časovo špecifikované: *denná psychiatrická liečebňa, nočné sanatórium, provizórne zvukové pracovisko, dočasné organizačné pracovisko;*

4. zameranie na niekoľko odborov: *stredisko výroby a služieb, opravovňa domových a domácich práčok.*

Základné onomaziologické príznaky môžu označovať aj postavenie miesta v rámci príslušnej organizačnej jednotky, ktoré sa vyjadruje

prídavným menom *ústredný* alebo *centrálny: ústredná plynofikovaná kotolňa diaľkového vykurovania, centrálna čistiareň odpadových vôd;* a príslušnosť zariadenia k istej organizačnej jednotke, ktorá sa najčastejšie vyjadruje prídavným menom *podnikový,* napr. *podniková nástrojáreň, podniková spaľovňa, podniková ubytovňa, podniková chatová základňa.*

Záver. Názvy miesta utvorené príponami tvoria charakteristickú zložku slovnej zásoby. V súbore týchto pomenovaní sa v rozličnej miere prejavujú sémantické a štylistické procesy príznačné pre celú slovnú zásobu. Ide predovšetkým o tendenciu k demokratizácii, s ktorou súvisí rozvoj hovoreného jazyka, zjednodušovanie významovej štruktúry viacslovných pomenovaní a tvorenie univerbizovaných jednoslovných pendantov k viacslovným názvom *(výrobňa chlebíčkov — chlebíčkáreň),* a tendenciu k intelektualizácii. S ňou súvisí zvyšovanie podielu odborného vyjadrovania, rozširovanie a spresňovanie významovej štruktúry pomenovaní, teda tvorenie viacslovných terminologizovaných pomenovaní *(ústredná plynofikovaná kotolňa diaľkového vykurovania).* Najväčší pohyb je v oblasti jednoslovných názvov utvorených príponami.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Dynamika odbornej terminológie. Jazykovedný časopis, *34,* 1983, s. 132—134.

BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 107—116.

DANEŠ, F. — DOKULIL, M. — KUCHAŘ, J.: Tvoření slov v češtině. II. Praha, Academia 1967. 470 s.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. I. Praha, Academia 1962. 263 s.

Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Projekt. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1982. 17 s. (Cyklostyl.)

HORECKÝ, J.: K systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach. Slovenské odborné názvoslovie, *6,* 1958, s. 321—327.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, SAV 1959. 217 s.

HORECKÝ, J.: Drobná prevádzkáreň. Jazyková poradňa Čs. rozhlasu. 18. 1. 1983.

HORECKÝ, J.: Treba ustáliť poľnohospodársku terminológiu. Názvoslovný zpravodaj zemědělský, 1967, č. 1, s. 7—10.

JACKO, J.: Nové názvy miesta. Kultúra slova, *18,* 1984, s. 197—202.

ONDRUS, P. — FURDÍK, J. — HORECKÝ, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

O niektorých názvoch krajín a štátov

EMIL PÍCHA

Od 1. 7. 1986 platí ČSN 01 0190 *Kódy názvů zemí a jiných geografických jednotek,* schválená 9. 7. 1985, ktorú spracovalo Ústredie VTEI a vydalo Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie. Táto norma slúži pri poskytovaní a výmene informácií týkajúcich sa názvov krajín v systéme vedeckých, technických a ekonomických informácií. Je to dokument, ktorý nepochybne prispeje k urýchleniu rozvoja informatiky na medzinárodnej úrovni, najmä v krajinách RVHP (je to súčasne norma RVHP ST SEV 252-82). Napriek všetkým pozitívnym faktom sa táto norma nevyhla niektorým chybám pri pomenovaniach niektorých krajín, najmä ich oficiálnych názvov. Ide jednak o chyby, ktoré vyplývajú z nerešpektovania určitých zmien v názvoch krajín a štátov (tu však treba brať do úvahy aj medzinárodnosť normy a z nej vyplývajúci dlhší čas pri schvaľovaní v jednotlivých členských štátoch RVHP, čo spôsobilo zastaranosť niektorých názvov), a jednak o jazykové chyby, ktoré v istých prípadoch vyplývajú z publikácie *Jména států a jejich územních částí* vydanej ako 1. zväzok Geografických názvoslovných zoznamov OSN. (Jedna chyba vyplýva však aj z nepridržiavania sa tejto publikácie.)

Keďže názvy štátov možno v istom zmysle označiť za záväzné termíny, budeme sa niektorými chybami zaoberať podrobnejšie.

V norme sa uvádza neaktuálny názov krajiny *Horná Volta,* ktorá už od roku 1984 nesie názov *Burkina Faso* (oficiálny názov štátu v preklade znie *Burkinafaská ľudovodemokratická republika).* Napriek tomu, že norma je medzinárodná, a teda musí brať ohľad aj na iné súvisiace zahraničné normy, mohla uviesť tento nový názov aspoň popri starom názve *Horná Volta.*

Ako jestvujúca geografická jednotka sa tu uvádzajú *ostrovy Canton a Enderbury,* ktoré boli už v roku 1979 anektované Kiribatskou republikou a v súčasnosti sú jej integrálnou súčasťou pod názvami *Abariringa* a *Enderbury.*

Názov *Guinea* je tu doplnený oficiálnym názvom *Guinejská ľudová revolučná republika,* ktorý bol po smrti Sékou Tourého a po štátnom prevrate roku 1983 nahradený starým názvom *Guinejská republika.*

Z jazykových cýb je najzávažnejšie označenie *Guinejská rovníková republika,* ktoré okrem toho, že je zavádzajúce, ukazuje aj na nesprávny preklad oficiálneho španielskeho názvu štátu. Jedinou krajinou, ktorá v názve štátu (nie v názve krajiny) používa slovo lokalizujúce daný štát geograficky, je Uruguaj; jeho oficiálny španielsky názov je

República Oriental del Uruguay, t. j. *Uruguajská východná republika*. Slovo *oriental (východná)* tu bližšie určuje podstatné meno *república*, a nie názov *Uruguay*. Oficiálny španielsky názov *Rovníkovej Guiney* je však *República de Guinea Ecuatorial*, a nie *República Ecuatorial de Guinea*. Slovo *ecuatorial (rovníková)* teda bližšie určuje vlastné podstatné meno *Guinea*, pričom sa stáva súčasťou vlastného mena, a preto oficiálny názov štátu správne znie *Republika Rovníkovej Guiney*.[1]

Oficiálny názov súostrovia *Tonga* sa tu uvádza ako *Tongské kráľovstvo*. Z jazykového hľadiska je však správna iba podoba *Tonžské kráľovstvo* (porov. Slovník slovenského jazyka, VI, 1968), pretože v slovenčine pri tvorbe adjektíva z názvu štátu zakončeného skupinou spoluhláska + *g* + samohláska nastáva alternácia *g/ž*, napr. *Kongo — konžský*.[2]

Chybou, ktorá vyplýva z nepridržiavania sa publikácie *Jména států a jejich územních částí*, je použitie názvu *Republika Kórea* (t. j. Južná Kórea). Ak by sme sa držali Slovníka slovenského jazyka, mal by tento názov znieť *Kórejská republika*, pretože v slovenčine prevláda tendencia uvádzať pomenovanie krajiny v názve štátu vo forme adjektíva, ak tomu nebráni špecifický jazykový tvar. Ak by sa však norma dôsledne pridržiavala uvedeného dokumentu, mal by sa ako správny uviesť iba názov *Južná Kórea*.[3]

Nepravidelnosti v názvoch závislých území nemožno označiť za chybu, ale ak sa v norme takmer dôsledne dodržiava uvádzanie nielen krajín v oficiálnych štátnych názvoch nezávislých krajín v genitívnej forme *(Socialistická republika Barmského zväzu, Spolková republika Nemecka*[4]*)* a názvy závislých území sa v ich oficiálnej podobe uvá-

---

[1] Ak by sme to nerešpektovali, dospeli by sme k nezmyselným označeniam typu *Voltská horná republika* alebo *Africká južná republika*.

[2] Ak je však v takýchto prípadoch pred spoluhláskou *g* samohláska, nemusí byť alternácia *g/ž*, napríklad *Togo — togský* aj *tožský* (porov. Slovník slovenského jazyka, VI, 1968). Preferuje sa však zachovanie spoluhlásky *g* pred alternáciou, napr. *Chicago — chicagský* (porov. Dvonč, 1986).

[3] Ak však norma označuje Južnú Kóreu ako *Republika Kórea*, bola by mala uviesť aj oficiálny názov ostrova *Tchaj-wan*, t. j. názov *Čínska republika*, pričom, pravda, socialistické štáty neuznávajú ani jeden z týchto štátov. To znamená, že používať označenie *Republika Kórea* je nielen jazykovou chybou.

[4] Názov *Spolková republika Nemecka* tiež nie je z hľadiska zaužívaného tvorenia názvov štátov u nás vhodný. V slovenčine je už zaužívaný a bežný názov *Nemecká spolková republika*. Oficiálny nemecký názov je *Bundesrepublik Deutschland* (nie *Deutschlands*), t. j. *Spolková republika Nemecko* (nie *Nemecka*). Názov *Spolková republika Nemecka* je daný zmluvou medzi ČSSR a NSR a odporúča sa používať ho v oficiálnych dokumentoch a v kartografii. Bežne sa používa názov *Nemecká spolková republika*.

dzajú v nominatíve, treba sa toho držať v celom texte. Nepravidelnosť pri názve *Teritórium ostrova Norfolk.* Ak chceme udržať pravidelnosť a diferencovanosť v označovaní nezávislých štátov a závislých území, treba uvádzať názov tohto územia ako *Teritórium ostrov Norfolk,* ako je to aj pri iných názvoch, napr. *Teritórium Kokosové ostrovy* a pod.

Polemizovať možno aj s názvom *Helénska republika,* pod ktorým sa skrýva *Grécko.* Slová s komponentom *helén-* sa v našej tradícii spájajú so starovekým Gréckom, a nie s dnešnou realitou. Pre dnešné *Grécko* (nie *Heladu)* jestvuje už zaužívaný názov *Grécka republika* a niet dôvodu meniť ho. Ak išlo autorom tohto názvu o to, aby sa slovenské (ako aj české) znenie oficiálneho názvu Grécka priblížilo gréckemu *(I Elléniké demokratia),* žiadalo by sa, žeby sa tak stalo aj pri názve krajiny, aby zanikla diskrepancia medzi názvom štátu a krajiny. Pravdaže, ak by sme chceli rešpektovať všetky názvy v pôvodnom jazyku príslušnej krajiny, museli by sme mať názov *Škipetarsko* namiesto názvu *Albánsko,* znenie *Misr* namiesto označenia *Egypt,* názov *Čoson* namiesto názvu *Kórea* atď.

Na záver možno pripojiť, že v slovenčine sa vo význame „geografický celok" používa slovo *krajina,* a nie *zem,* takže názov registra pripojeného k norme má správne znieť *Diferenčný register slovenských názvov krajín* (nie *zemí*).

Vcelku možno konštatovať, že väčšina názvov v norme je z jazykového hľadiska správna a väčšina chýb v nej nie je zapríčinená spracovateľom. V budúcich dokumentoch podobného rázu však treba dôsledne brať ohľad jednak na aktuálne zmeny v názvoch krajín a jednak na jazykovú stránku jednotlivých názvov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

ČSN 01 0190 Kódy názvů zemí a jiných geografických jednotek. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1986. 24 s.

DVONČ, L.: Niektoré dvojslovné pomenovania jazykov. Kultúra slova, *20,* 1986, s. 13—17.

Jména států a jejich územních částí. Praha — Bratislava, Český úřad geodetický a kartografický — Slovenský úrad geodézie a kartografie 1982. 206 s.

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

Změněná cizí vlastní geografická jména. Praha — Bratislava, Český úřad geodetický a kartografický — Slovenský úrad geodézie a kartografie 1985. 21 s.

DISKUSIE

O pôvode a význame názvu rieky Slanej

VLADO UHLÁR

1. V onomastickej literatúre u nás opätovne vznikla diskusia o význame a pôvode názvu rieky *Slanej* (rozšírený je výklad z pôv. *Slaná voda* s elipsou druhej časti). Rieka sa na hornom toku na slovenskom území v Gemeri volá *Slaná,* kým na strednom a dolnom toku v Maďarsku sa volá *Sajó* (výsl. *šajó).* Tento názov sa vyskytoval v minulosti aj v slovenčine v upravenej podobe *Šajov, Šajava.*

2. V prípade názvu rieky Slanej sa zdá celkom samozrejmá významová súvislosť s podstatným menom *soľ* a s prídavným menom *slaný,* ktoré je od neho odvodené. A predsa vznikli o tom pochybnosti takmer už pred 180 rokmi.

2.1. Podstatné meno *soľ* (čes. *sůl)* patrí k najstarším slovám slovanskej, a teda aj slovenskej slovnej zásoby. Má indoeurópsky základ *sal-* s významom „soľ i slaná morská voda", lat. *sal,* nem. *Salz* i *Sulze* (v názvoch pochádzajúcich z keltských jazykov má na začiatku namiesto *s-* spoluhlásku *h-;* porov. v miestnych názvoch *Hall, Halle* v Nemecku).

2.2. Zo slovného základu *soľ* a *slaný* je v slovenčine rad odvodených slov, z ktorých mnohé sú bežné, kým niektoré iné z nich so špeciálnym významom sú na okraji slovnej zásoby. Odvodené sloveso *soliť* je časté i v slovesách s predponami *osoliť, posoliť, dosoliť/dosáľať, presoliť/presáľať.* Odvodené slovo *solisko* pomenúva drevený válovec, v ktorom sa dávala statku i zveri v horách soľ. Potom sa zavše aj hora nazýva *Solisko,* ale aj vrch nad ňou (napr. *Veľké Solisko* 2404 m vo Vysokých Tatrách, hora *Solisko* v Partizánskej Ľupči, hora *Solisko* v Ľubochni v doline Kračkov a inde).

Podstatné meno *soľanka* označuje soľný roztok (z baní zatopených vodou). Zo soľanky sa získava soľ vhodnou technológiou, najmä odparovaním vôd, na Slovensku takto v jedinom soľnom zdroji v Solivare (teraz časť Prešova).

Forma príd. mena *slaný* je už praslovanského pôvodu; utvorená je zo základu *soľ (sol-nъ),* keď metatézou vznikol tvar *slan-,* v slovenčine *slaný.*

V bežnom jazykovom povedomí sa už nepociťuje súvislosť so slovom *soľ* v podstat. mene *slanina,* ktoré je utvorené zo základu *slan-* príponou *-ina,* hoci od praveku išlo vždy o časť podkožnej tukovej

vrstvy svine, brava, ktorá sa soľou v rôsole konzervovala a potom údením vysúšala na dlhodobé uchovanie.

3. Názvy vôd patria k najstarším zemepisným vlastným menám, lebo už v praveku ich potrebovali ľudia označovať názvom, keďže sa popri nich pohybovali poľovníci a kupci a smer potokov a riek im slúžil na orientáciu. Na pomenovanie (okrem iného) slúžili predovšetkým charakteristické podmienky, vlastnosti vody, ale najmä vlastnosti dna, brehov a prírodných podmienok okolia rieky. Pri osídľovaní sa zväčša postupovalo z dolného toku proti prúdu k strednému a hornému toku, preto názov dolného toku význačnejších riek býva rozhodujúci.

Rieka *Slaná* pramení v horskom kraji Slovenského rudohoria povyše dediny Rejdovej (na západ od Dobšinej) a potom cez dediny *Vyšná Slaná* a *Nižná Slaná* (pomenovaných práve podľa názvu rieky) pokračuje prevažne južným smerom na Rožňavu, Plešivec a Šafárikovo, aby po stokilometrovej púti slovenským Gemerom odbočila pod dedinou Lenartovcami juhovýchodným smerom do Maďarska, pokračovala v novej stokilometrovej púti a po prijatí vôd Hornádu, tečúceho Spišom (spod Kráľovej hole) a Abovom (popri Košiciach), lenivo vplynula do meandrov nížinnej Tisy.

3.1. Maďarský názov rieky Slanej v podobe *Sajó* sa dostal do literatúry ani nie tak záznamom v Anonymovej kronike (notára kráľa Bela III., ktorý vládol v r. 1173—1196) *Gesta Hungarorum* (zachovala sa v jedinom odpise nájdenom a zverejnenom až r. 1746 J. G. Schwantnerom), kde sa románovým spôsobom (v latinčine) rozpráva o príchode Maďarov cez karpatské priesmyky do Potisia a k rieke Slanej (v znení *Soujou, Souiou).* Z r. 1230 je zápis *Sajó* a z r. 1237 *Soyov* i *Sajov.* Táto rieka sa stala známou v Európe najmä po zničujúcej porážke uhorského vojska kráľa Bela IV. 11. apríla 1241 pri dedine a pustatine Muhi po prechode cez rieku Slanú a následným plienením krajiny. Známe slovanské znenie rieky zachoval aj súčasný Haličský letopisec, pravda, vo východoslovenskej forme **Solona (u Solonyja rěki).*

3.2. V. Šmilauer v klasickom diele slovenskej hydronymie *Vodopis starého Slovenska* (1932) uvádza všetku dovtedajšiu literatúru a zápisy názvu rieky (s. 376 a n.). Už L. Bartolomeides v diele o Gemerskej stolici (Levoča 1806—1808) pokladal názov rieky Slanej (maď. *Sajó)* za odvodený od slova *soľ,* ale inokedy za nejasný čo do pôvodu a významu. Podľa J. Hunfalvyho je maď. názov *Sajó* zložený: *Sou* (soľ) a *jou* (dialekticky voda). Podľa maďarského slavistu J. Melicha názov prešiel v maďarčine zložitým vývinom: tvary *Soujou* a *Sëjou* dali tvar *Sajou* a konečne *Sajó.* Tohto tradičného výkladu sa pridŕža

aj súčasný maďarský onomastik L. Kiss (1978): *Sajó* z pôv. *só-jó*, teda *slaná rieka.*

3.3. Naproti tomu R. Forstinger z Brna, dobre oboznámený s maďarskou onomastikou, v článku *Slaná* (1984) vyslovil zásadný nesúhlas s tradičným výkladom, lebo vraj neobstojí vecne (voda rieky Slanej nie je slaná; a to na dvestokilometrovom úseku — pozn. V. U.). Forstinger popiera slovanský preduhorský názov rieky v podobe *Slaná*, ktorý je neskorý a patrí iba hornému toku. Slovania vraj pravdepodobne pred príchodom Maďarov mali svoj názov rieky, ale ten sa nezachoval. Ba predpokladá, že názov *Slaná* je preklad, kalk nemeckého názvu z prostredia Dobšinej podľa častých hydroným *Salz, Salze, Salzach;* tvrdí, že *Salz* nie je iba soľ a *Salzach* je *Slatina.* Vyslovuje zaujímavú myšlienku, že rieka *Sajó* a rieka *Sió* (i *Sijó)* sú iba dve formy toho istého názvu, ktorý je odvodený od maď. slovesa *sió, sijó, sejő, siu, sivó,* ktoré podľa nového Historického etymologického slovníka maďarského jazyka (A magyar nyelv történeti etimológiai szótára; 1976) zvukomalebne vyjadrujú šum, zvuk rýchlo tečúcich vôd, bystrín, mlynských potokov a pod. Podľa Forstingera je názov rieky *Sajó* pôvodným maďarským názvom.

3.4. V rázne písanom diskusnom až polemickom článku slovenský historik a onomastik B. Varsik *(Ešte k pôvodu názvu rieky Slanej,* 1986) obšírne rozviedol závery zo svojho diela *Osídlenie Košickej kotliny I—III.* Odmietol Forstingerovu argumentáciu a závery jeho výkladov. Zopakoval, že podľa historických dokladov i povodie Slanej bolo osídlené Slovanmi-Slovákmi dávno pred príchodom Maďarov, ktorí od nich prevzali predslovanské a slovanské názvy riek (nové etymológie Š. Ondruša ani nespomína); zrozumiteľné z nich preložili, a to je prípad rieky *Slanej,* alebo si ich zvukovo upravili podľa zásad svojej reči. Latinské listiny kráľovskej kancelárie pravidelne prekladali zrozumiteľné názvy do maďarčiny (aj v Liptove) a podľa nich záväzne pokračovali pri písaní listín aj notári kapitúl a kláštorov — hodnoverných miest.

Maďarský názov *Slanej* ako označenie rýchlo tečúceho potoka, bystriny *(Sajó,* ako *Sijó, Sió)* nezodpovedá strednému a dolnému toku rieky, lebo tam plynie tok pomaly. Na hornom toku rieky Slanej boli Slováci už pred príchodom nemeckých kolonistov a slovenské kalkovanie tu nedoložených nemeckých názvov rieky *(Salz, Salzach)* odporuje skutočnosti a vývinu. Varsikova argumentácia a závery sú rozhodujúce a platné.

4.1. Nazdávame sa však, že ani B. Varsik dostatočne nevyužil a nezvážil jazykový materiál, význam prídavného mena *slaný* v jeho rozmanitosti. Slovo *slaný* má širšiu významovú platnosť, a teda aj bohatší význam, ako je v bežnom spojení s pomenovaniami jedál a

nápojov (napr. *slaný chlieb, slaná polievka, slaná voda).* V nich sa na osolenie používa kuchynská soľ (NaCl), ale v prírode sú hojné aj soli iného zloženia a viazanosti, najmä v pôdach, minerálnych prameňoch a tepliciach, soli rozličného zloženia i s výskytom kysličníka uhličitého (CO_2); na Slovensku sú to hojné pramene s názvami *medokýš, šťavica, kyslá (kvašna) voda,* v obchodnej sieti s jednotným druhovým pomenovaním *minerálna voda.*

Výnimočne sa slaná vlastnosť vody dostala aj do názvu prameňa. Napr. na Orave pri Polhore je známy prameň so vzácnou slanou jódobrómovou vodou nazývaný *Slaná voda;* pri ňom boli r. 1869—1918 kúpele s výborným liečebným účinkom, teraz je tu iba menšia rekreačná oblasť. (Potok tečúci z tých miest iba 5 km dlhý, vtekajúci do Polhoranky, bol známy iba zo spojenia „tečie od Slanej vody", kým terajší názov na turistických mapách *Soľný* (!) *potok* je neorganický. Vhodný by bol iba názov *Slaný potok).*

Pôvodný názov oravskej riečky Polhoranky bol *Slanica* a podľa rieky je motivovaný aj názov dediny *Slanica* (rodisko Antona Bernoláka). Horná Orava bola osídlená až neskoršie a názov *Slanica* je doložený až v pol. 16. storočia (r. 1564 *Zlanycha,* r. 1567 *Slanycza).* Po zaplavení aj okolitých priestorov oravským priehradným jazerom Slanica, v minulosti známa výrobou modrotlačí a obchodníkmi plátenníkmi, zanikla. Nad jazerom vznikla *Slanická Osada* (patrí do Námestova).

Podľa výskytu prameňov v dedine *Lehota* (ľud. *Lahóta)* obec dostala názov *Slaná Lehota* (pochádza z 2. pol. 14. stor.); v súčasnosti je včlenená do mesta Poltár.

Názov rieky *Slanej* teda nemusel vzniknúť podľa prameňa a chuti vody na jej dvestokilometrovej púti, ale podľa prírodných pomerov a prostredia, ktorým tečie na dolnom toku pred vyústením do Tisy.

4.2. Soli sa zúčastňujú na zložení pôdy, v ktorej popri rozhodujúcej zložke hornín má význam aj vlhkosť zo spodnej (podzemnej) vody, a práve v nej majú nezanedbateľnú účasť soli rozličného chemického zloženia. Preto sa podľa ich množstva v pôde hovorí o zasolených pôdach.

Soli sú zjavné v zamokrených pôdach, ale v časoch dlhších dažďov presakujú aj na relatívne vyššie položené miesta a prejavujú sa vo zvyšovanej vlhkosti základov stavieb a stien aj mimo inundačného pásma riek a potokov. Spodná voda s obsahom solí sa dostáva aj do múrov nad základmi budov. Po ich vyschnutí odparením ostáva po nich na kontúrach zásahu jemná špinavobiela stopa. Preto sa aj niekedy v nárečiach vraví o slanej zemi, slanom grunte. Uvedieme doklad z nárečového výskumu v Topoľčanoch z r. 1980 (respondentka H. Bajčová, prostá žena, nar. 1907, zanedbáva kvantitu: *Boli tu take dvori, smradu*

a potkanov, zo surovej tehli robené, mokre occpotku. To je na takom slanom grunte. (Na spochybňujúcu otázku: „Slanom?" pevne odpovedala:) *Tak sa hovorí!*

4.3. Na poliach a najmä na horších pasienkoch v plytkých zníženinách (často uprostred mokradí, barín a močiarov) spodná voda po vyschnutí zanecháva po sebe stopy po soli, preto sa takéto priestory volajú *slanisko.*

Odborné pomenovanie slaných pôd slaniskami, na Orave dávnejšie slanicami, má na východnom Slovensku obdobu v názve *slanec* (pl. *slance)* s takým istým základom a významom*. Takisto sa zodpovedajúcou štruktúrou pôdy motivoval názov dediny *Slanec* a hradu i hradiska nad ňou *Slanec,* ktoré ležia pri dôležitej zníženine medzi vrchmi a pri starom cestnom priechode *Slanskými vrchmi* z Košickej kotliny do Zemplína. Pri Slanci je i menšia dedina *Slančík.* Obidva názvy sú doložené r. 1270 *(Zelench, Zalanch, Terra Zelench),* r. 1282 i hrad *(castrum Scelench).* Názov sa do maďarčiny neprekladal, ale iba upravoval *(Szalánc);* doložený je vo formách *Nagyszalánc (Slanec)* a *Kisszalánc (Slančík).*

Podľa názvu obce a hradu bol novšie utvorený aj názov *Slanská Huta* (doložený r. 1772) a *Slanské Nové Mesto* (r. 1332 *Újváros).* Takýto pôvod má aj neskorší názov *Slanské vrchy* (teda nie podľa Solivaru a Soľnej Bane pri Prešove).

4.4. So slovami *slanisko* a *slanica* je príbuzné tvarom a významom slovo *slatina,* pochádzajúce z praslov. základu **sol-t-ina,* ktorým sa pôvodne rozumeli mokré, slané, kyslé, močaristé miesta, najmä lúky, ale aj druh rašelinovej pôdy v rovinatých zamokrených polohách. Machek (1957) predpokladá, že v lexéme *slatina* splynuli dve slová rozličného významu, a to praslov. **sol-ina* (slaná voda) a *soltvina* (močarina), ktoré vzájomne na seba pôsobili významom a tvarom, ale sa i vzájomne vytláčali.

Pretože sa v slatinách neraz vyskytujú aj vyvieračky a minerálne pramene s hojným kysličníkom uhličitým, novšie sa používa slovo

---

* V odbornej pôdohospodárskej literatúre sa rozlišujú dva typy soľných pôd: *slanisko (solončak)* a *slanec (solonec)* (porov. Slovensko, Príroda. Bratislava, Obzor 1972, s. 386). V SSJ IV sa heslo *slanisko* (termín z pedológie) vykladá takto: „pôda s veľkou koncentráciou ľahko rozpustných solí pri povrchu, solončiak" (slovo *solončiak* sa kvalifikuje ako slangové slovo), kým heslo *slanec* ako pedologický termín má význam „málo úrodná pôda, z ktorej boli odplavené rozpustené soli". Vo vysokoškolských skriptách (S. Sotáková: Vodoznalectvo. Bratislava, Príroda 1979) sa píše iba *solončak (solončak typický, solončak soloncovaný)* a *solonce* (s. 376), v odbornej literatúre sa teda používajú aj slangové podoby, ktoré nie sú jazykovo upravené.

slatina aj vo význame „medokýš, šťavica" azda aj zásluhou rozšíreného názvu minerálnej vody s plniarňou v obci *Slatina* pri Dudinciach, kde na nive potoka Štiavnice sú výdatné pramene alkalicko-zemito-slanej minerálnej vody.

Miestnych názvov *Slatina* a *Slatinka* je na Slovensku viacej (porov. Majtán, 1972). Okrem spomínanej Slatiny je tu časť obce Beluša a názvom *Belušské Slatiny* (pri Púchove), *Zvolenská Slatina, Slatinka* (pri Zvolenskej Slatine), *Slatina nad Bebravou* a *Slatinka nad Bebravou* (na sever od Bánoviec). Obec *Slatinka* bola aj pri Lučenci (doklad z r. 1265), neskôr iba osada, obdobne aj v obci Pôtor (1271 *Zalathna)* a v tesnej blízkosti obce Divín (doložr. r. 1271), ktorá spustla a zanikla za tureckých vojen.

Obmenenou formou je názov obce *Slatvina* (v južnej časti Braniska na Spiši). V chotári Partizánskej Ľupče je hora *Slatvinskô.*

4.5. V etymológii sa podľa mokradí a prameňov a čiastočne podľa hláskovej podoby uvádza v súvise so slovom *slatina* aj slovo *sliač, sliače,* najmä v spojitosti so známym kúpeľným mestom *Sliač;* pôvodne to bol iba chotárny názov obce Hájniky s najstarším dokladom o minerálnych prameňoch (sadrovo-uhličitej vody už z r. 1294). Kúpeľné stredisko sa tu začalo budovať od r. 1657. *Sliače* (pri Ružomberku) sú doložené už r. 1251 (najprv dva *Sliače,* potom bol aj názov *Tri Sliače);* vo *Vyšnom Sliači (Vyšnejsi)* je prameň Teplica (27 °C).

5. Záverom možno povedať, že názov rieky *Slanej* je pôvodný a slovanský. Motiváciou nemuseli byť soľné pramene (mohli aj zaniknúť). Rozhodujúcim činiteľom pri vzniku názvu rieky bol ráz nížinného prostredia, ktorým rieka pomaly tečie na dolnom toku, vytvárajúc za pravidelných jarných a jesenných povodní v okolí toku mnohé mokrade, bahná, močiariny, slatiny, resp. slaniská, slance. Tak vznikol už od osídlenia okolia rieky Slovanmi jej názov *Slaná* (rieka).

Podľa P. J. Šafárika (Slovanské starožitnosti) a v súčasnosti s novou argumentáciou a faktmi O. N. Trubačova, významného sovietskeho etymológa, národopisca a onomastika (porov. Šrámek, 1984), sú pravlasťou Slovanov široké priestory stredného Dunaja (teda aj Potisia s dolnou Slanou) čiže Dunajskej panvy pod oblúkom Karpát. Tu v slovanskej pravlasti sa napĺňa vznik a význam názvu rieky *Slaná.*

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Budapest 1967—1984. 4 zv.
FORSTINGER, R.: Slaná. Onomastický zpravodaj ČSAV, *25,* 1984, s. 309—322.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952.
KISS, L.: Földrajzi nevek etimologiai szótára. Budapest 1978.
LUTTHERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zemèpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
MAJTÁN, M.: Slovo slatina v slovenských zemepisných názvoch. Kultúra slova, *13*, 1978, s. 264—269.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha — Bratislava. Nakl. Šafaříkovy učené společnosti 1932.
ŠRÁMEK, R.: recenzia štúdie O. N. Trubačova (Jazykoznanije i etnogenez Slavjan. Drevnyje Slavjane po dannym etimologii i onomastiki. In: Voprosy jazykoznanija 1982, č. 4, s. 10—26, č. 5, s. 3—17). Onomastický zpravodaj ČSAV, *25*, 1984, s. 114—118.
VARSIK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Bratislava, Veda 1964—1977. 3 zv.
VARSIK, B.: Ešte k pôvodu názvu rieky Slaná. Onomastický zpravodaj ČSAV, *27*, 1986, s. 141—164.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava. Veda 1977—1978. 3 zv.

ROZLIČNOSTI

Naformovať (akumulátor)?

V populárnej rozhlasovej relácii *Pozor, zákruta!* moderátor informoval poslucháčov, že od istého času *„je aj v Lučenci možnosť dať si naformovať akumulátor"*. Zaujalo nás spojenie slov *naformovať akumulátor:* je výraz *naformovať* utvorený a použitý správne alebo nesprávne a do ktorej vrstvy slovnej zásoby ho zaradiť?

Prezreli sme publikácie J. Kozumplíka *Akumulátory vozidel* (Praha, 1977) i *Elektrotechnický náučný slovník 3* (Bratislava 1985), no ani v jednej z nich sme nenašli výraz *naformovať*, ktorý by označoval postup prípravy akumulátora na trvalú prevádzku. Slovník slovenského jazyka spracúva iba sloveso *formovať*, t. j. „dávať niečomu podobu, tvar, formu, utvárať podobu" (1. zv. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959), resp. predponové podoby *sformovať, vyformovať, preformovať* (porov. príslušné zväzky). V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (2. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983) a v niektorých technických slovníkoch sa slovesné podstatné meno *formovanie* vysvetľuje ako elektrochemický proces

na tvorenie aktívnej hmoty platní akumulátorov. Tento význam mal zjavne na mysli aj uvedený rozhlasový pracovník.

Moderátor použil sloveso *naformovať* na označenie skončeného procesu prípravy automobilovej batérie na prevádzku z čisto praktických dôvodov: ekonomikou výrazu sa snažil o úsporné podanie informácie. S úspornosťou výrazu sa ráta hlavne v ústnej komunikácii, a teda aj v rozhlase. Predpokladáme, že nemienil viacslovné pomenovanie skrátiť len preto, aby svojím jazykovým prejavom vynikol, upozornil na seba. Chcel to, že akumulátor je možné formovaním nabiť, iba zostručniť, zjednodušiť — vzniknutý jednoslovný výraz *naformovať* možno podľa toho zaradiť iba medzi tzv. profesionalizmy, nie medzi termíny.

Sloveso *naformovať* nemožno (zatiaľ) začleniť medzi termíny ani preto, že sme ho v slovenských normatívnych ani praktických publikáciách nenašli. Ide o akýsi neoficiálny variant termínu. Sloveso *naformovať* sa utvorilo v ústnom prejave, je štylisticky príznakové (má príznak odbornosti a neoficiálnosti), no je v danom okruhu dorozumievania sémanticky priezračné a je prejavom tendencie vyjadrovať sa ekonomicky. Uvedené zistenia teda ukazujú, že výraz *naformovať* možno zaradiť medzi profesionalizmy, t. j. neoficiálne pomenovania využívané odborníkmi v istej pracovnej sfére predovšetkým v ústnych jazykových prejavoch. Profesionalizmus *naformovať (akumulátor)* práve svojou úspornosťou istotne prenikne medzi termíny, preto jeho zaradenie medzi profesionalizmy môžeme považovať za dočasné.

Vladimír Patráš

SPRÁVY A POSUDKY

Na päťdesiatku Jána Kačalu

Na jar tohto roku sa dožil svojho prvého okrúhleho jubilea PhDr. Ján Kačala, DrSc., riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a hlavný redaktor nášho časopisu.

Narodil sa 8. 4. 1937 v Dobšinej. Tu chodil do základnej školy, gymnázium absolvoval v Rožňave a štúdiá zavŕšil r. 1958 na Fakulte spoločenských vied vtedajšej Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Študoval slovenský jazyk a literatúru a výskumu slovenského jazyka sa upísal na celý život. Vedecké hodnosti získaval už ako pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, kde po päťročnom pôsobení na gymnáziu v Pezinku nastúpil r. 1963: vedeckú hodnosť kandidáta vied po skončení internej aspirantúry r. 1968,

titul PhDr. r. 1969 a vedeckú hodnosť doktora vied r. 1983 (na základe dizertačnej práce *Sloveso a sémantická štruktúra vety*).

Ako prevažná väčšina mladých slovakistov prešiel hneď v začiatkoch tvrdou prácou lexikografa a v tejto práci sa oboznámil s konkrétnym jazykovým materiálom a s metódami jeho hodnotenia. Skúsenosti získané v práci na V. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* neskôr zúročil ako vedúci kolektívu, ktorý v r. 1978—1985 spracoval *Krátky slovník slovenského jazyka*.

Ale inak sa J. Kačala už od začiatku svojej vedeckej kariéry orientoval na výskum syntaktickej stránky spisovnej slovenčiny. Svedčí o tom už jeho prvá knižná monografia *Doplnok v slovenčine* (1971). Analýzou bohatého materiálu a originálnym zorným uhlom predstavil doplnok v slovenčine ako zložku osobitnej trojčlennej syntagmy, ako navrstvenie predikácií, ale predovšetkým ako útvar charakterizovaný vzťahom k dvom členom intenčnej štruktúry. Ukázal tak plodnosť teórie o intencii slovesného deja aj pri riešení takých zložitých vzťahov, aké sa realizujú v doplnku. Okrem toho výrazne poukázal na potrebu skúmať syntaktické kategórie v jednote syntaktických, lexikálno-morfologických, ale aj sémantických prostriedkov.

Syntaktickú problematiku, najmä sémantickú stránku syntaktických štruktúr nepúšťal zo zreteľa ani v ďalšom výskume. Výstižne poukázal na vzťah medzi gramatickou a sémantickou perspektívou vety založený na kategórii slovesného rodu. V predbežnej syntéze dospel k záveru, že veta je komplexná systémová jednotka spájajúca v dialektickej jednote gramatickú i sémantickú stránku, ponímanú jednak zo strany celku, jednak zo strany častí. Pritom do gramatickej stránky zahrnuje syntax a morfológiu, resp. vetné členy a pravidlá ich spájania, do sémantickej stránky začleňuje jednak sloveso ako reprezentanta centrálneho vetného člena, ale predovšetkým obsah vety a jeho členenie na východisko a jadro, pričom tento obsah pokladá za výpoveď o istom výseku skutočnosti. K týmto otázkam sa J. Kačala vracia aj v pripravovanej monografii *Sloveso a sémantická štruktúra vety*.

Nielen ako vedúci oddelenia jazykovej kultúry, ale celým svojím založením a presvedčením o primáte spisovného jazyka v rámci slovenského národného jazyka bol J. Kačala vedený k štúdiu teoretických otázok jazykovej kultúry. Všíma si nielen dosah kultúry a kultivovania jazyka pre jednotlivca, ale aj ich význam pre spoločnosť. Vo viacerých štúdiách ukazuje, že spisovný jazyk ako základný dorozumievací prostriedok je celospoločensky záväzný útvar, ale práve z tejto záväznosti vyplýva povinnosť každého člena daného jazykového spoločenstva hlbšie a dôkladnejšie poznávať svoj spisovný jazyk aj ako najvýraznejšiu zložku národnej kultúry. Lebo jazyková kultúra jednotlivca je súčasťou celkovej kultúrnosti a prejavom jeho osobnej vyspelosti. V tomto zmysle pokladá J. Kačala aj kultivovanie spisovného jazyka zo strany jazykovedcov (ako výraznej skupiny profesionálnych používateľov tohto jazyka a zároveň jeho kvalifikovaných skúmateľov) za plnenie spoločenskej objednávky. Svoje úvahy o metódach práce v oblasti jazykovej kultúry zahrnuje aj do teórie jazykovej situácie, aj do teórie komunikačných sfér.

Nemožno na tomto mieste reprodukovať, ba ani len zaznamenať všetky výsledky bádania J. Kačalu. Iste by bolo aj predčasné robiť konečnú súvahu.

Veď pred J. Kačalom sa otvárajú nové perspektívy, prirodzene, aj nové povinnosti nielen bádateľské, ale aj organizačné.

Chceme mu zaželať, aby tieto perspektívy a úlohy mohol napĺňať ďalšími výsledkami v dobrom zdraví a s hlavným cieľom: slúžiť slovenskej jazykovede, slovenskému národu i celej našej spoločnosti.

Ján Horecký

Pripomenuli sme si sto dvadsiate piate výročie smrti Pavla Jozefa Šafárika

Pri sto dvadsiatom piatom výročí smrti Pavla Jozefa Šafárika sa na pôde Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach konala 22.—24. októbra 1986 vedecká konferencia *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie.* Jej hlavnou organizátorkou bola Matica slovenská v Martine. Účastníci konferencie sa zúčastnili aj na slávnostnom otvorení novej literárnomúzejnej expozície o živote a diele P. J. Šafárika v renovovanom rodičovskom dome v Kobeliarove. Autormi libreta a scenára novej expozície sú I. Sedlák a I. Vaško (k dispozícii bol aj ich knižný sprievodca *Pamätný dom Pavla Jozefa Šafárika v Kobeliarove).* Slávnostné otvorenie sa konalo za účasti najvyšších politických predstaviteľov Rožňavského okresu a bolo spestrené kultúrnym programom, na ktorom sa zúčastnilo aj mnoho občanov Kobeliarova a ďalší hostia.

Na konferencii boli prednesené referáty a diskusné príspevky slovenských a českých historikov, ďalej slovenských literárnych vedcov, jazykovedcov a knihovedcov, bol aj príspevok národopisný a archeologický. Spolu odznelo vyše 20 príspevkov, v ktorých sa z rozličných aspektov osvetlilo Šafárikovo vedecké a literárne dielo, hodnotil sa jeho dobový a historický význam i aktuálny odkaz. Vo viacerých príspevkoch sa podčiarkovala komplexnosť Šafárikovho pohľadu na dejiny a kultúru Slovanov, poukazovalo sa na domáce slovenské korene jeho slavizmu i chápania niektorých iných vedeckých problémov, na jeho vplyv a úlohu v slovenskom a slovanskom obrodení, na význam jeho diela pre generáciu štúrovcov, osvetľovalo sa jeho chápanie jazykových otázok — jeho prístup k charakteristike a opisu jednotlivých slovanských jazykov a slovenčiny osobitne, jeho chápanie spisovného jazyka a pod. Poukázalo sa na potrebu aj organizačne zabezpečiť ďalší výskum Šafárikovho života a diela i vydania jeho hlavných prác.

Pri delení a charakteristike slovanských jazykov vydeľoval Šafárik slovenčinu vždy ako osobitný slovanský jazyk. Jej charakteristiku podával na základe živého jazyka ľudu. Za vlastnú slovenčinu pokladal strednú slovenčinu. Rozhranie českého a slovenského jazyka nachádzal uprostred Moravy. V 8.—9. storočí však podľa jeho zistení hovorili Slováci a Moravania jedným jazykom, v jeho terminológii spoločným moravsko-slovenským nárečím. Slovenčina je starobylý slovanský jazyk, v ktorom sa zachovali mnohé starobylé jazykové prvky. Poukazoval v tejto súvislosti na veľký význam ľudovej slovesnej tvorby, najmä ľudových piesní. Spisovnému jazyku prikladal osobitnú integrujúcu úlohu. Bol za zachovanie jednoty spisovného jazyka

s Čechmi. V záujme tejto jednoty by sa podľa jeho názoru mala spisovná čeština do istej miery (závislej aj od druhu a určenia textu) slovakizovať. Zavedenie štúrovskej spisovnej slovenčiny vyvolávalo v ňom pochybnosti o účelnosti takého kroku, obavy z neistej budúcnosti Slovákov, o ich ďalší duchovný a kultúrny vývin. Nepochopil historickú logiku slovenského jazykovo-historického vývinu, historickú nevyhnutnosť uzákonenia slovenského spisovného jazyka. Šafárikovo dielo zohralo však významnú úlohu v slovenskom (a nielen v slovenskom) národnom obrodení, tvorilo v mnohých ohľadoch pevné východisko a základ, o ktorý sa opierali generácie slovenských národovcov, medzi nimi najmä štúrovci.

Vedecká konferencia i otvorenie novej expozície v rekonštruovanom Šafárikovom rodičovskom dome boli dôstojnými činmi pri šafárikovskom jubileu. Vzdali hold veľkej osobnosti našich dejín, znova upozorňujú na aktuálny odkaz Šafárikovho života a diela.

Ján Doruľa

O stratifikácii národného jazyka

(TUMAŇAN, E. G.: Jazyk kak sistema sociolingvističeskich sistem. Moskva, Nauka 1985. 246 s.)

Už po niekoľko rokov pozorujeme sústredený záujem jazykovedcov o otázky stratifikácie národného jazyka, a to tak u nás, ako aj v zahraničí. Ďalším príspevkom k riešeniu tejto problematiky je uvedená publikácia sovietskej autorky E. G. Tumaňanovej. Okrem úvodu, v ktorom autorka vysvetľuje teoretické východiská a definuje základné pojmy, kniha zahŕňa dve časti: prednárodné obdobie a národné obdobie.

Diachrónny pohľad umožnil Tumaňanovej ukázať jednotlivé komponenty národného jazyka ako historicky premenlivé fenomény, ktoré sú v dialektickej jednote a tvoria systém národného jazyka.

Existenčná forma jazyka je podľa autorky pomerne samostatná, autonómna forma jazyka, ktorá má vlastnú organizáciu predstavujúcu systém, osobitné komunikačné funkcie a konkrétnych používateľov (s. 4). *Celonárodný jazyk* je etnický jazyk ľubovoľného národa ako súhrn všetkých variantných foriem. Autorka pritom pripomína, že nie každá variantnosť predstavuje samostatnú existenčnú formu jazyka: v jazyku je viac variantných foriem ako samostatných existenčných foriem (napr. jazykové štýly sú variantmi, ale nie samostatnými formami).

Vertikálne vydeľuje autorka tri etapy vývinu jazyka: *rodovo-kmeňovú predhistorickú etapu, prednárodné obdobie* a *národné obdobie,* pričom každá etapa sa odlišuje súborom existenčných foriem, sociálne determinovanou sférou fungovania každej existenčnej formy a odlíšiteľnými štruktúrnymi príznakmi, ktoré tvoria systém.

Rodovo-kmeňové zriadenie bolo beztriednou spoločenskou formáciou s primitívnymi výrobnými vzťahmi, preto aj jazyk prvotnopospolných kmeňov bol monolitný, sociálno-funkčne nerozčlenený.

Prehĺbenie sociálnej diferenciácie obyvateľstva v období feudalizmu utvára-

ic vhodné podmienky na formovanie jazykového systému s množstvom komponentov.

Základnou existenčnou formou jazyka v tomto období boli teritoriálne nárečia. Zo začiatku boli slabo diferencované, neskôr sa ich diferenciácia prehĺbila a vzrástol ich počet. Pri svojom vzniku fungovali dialekty ako jazyk ústneho dorozumievania v istej teritoriálne ohraničnej sfére. Hoci neboli kodifikované, mali (a majú) svoje normy a vlastný systém. V procese vývinu nadobudli dialekty aj iné funkcie: mohli byť základom spisovného jazyka, v období kmeňových zväzov fungovali vo verejných prejavoch a zohrali svoju úlohu aj vo funkcii umeleckej reči, o čom svedčí ľudová slovesnosť, ako aj literárne diela písané nárečím v prednárodnom období a na začiatku národného obdobia. Dialekty sú teda prvotnou, najstaršou a základnou existenčnou formou jazyka, ktorá sa funkčne realizovala v bežnej reči a mohla byť základom iných existenčných foriem jazyka.

Pre obdobie feudalizmu vydeľuje Tumaňanová ako samostatnú formu aj sociálne nárečia. Podľa funkčných a štruktúrnych znakov delí sociálne diferencované typy reči na dve skupiny: 1. *profesionálne* alebo *skupinové lexikálne systémy* (napr. reč baníkov, lekárov, študentov a pod.), ktoré nemajú osobitné štruktúrne znaky, preto netvoria samostatnú existenčnú formu jazyka — ide iba o profesionálny variant spisovného jazyka, 2. *podmienené profesionálne jazyky* (potulní remeselníci, kupci a tajná reč typu argotu) — mali osobitný jazykový systém so sociálne determinovanou funkciou záväznou pre jej používateľov, preto tvorili samostatnú existenčnú formu jazyka.

Zovšeobecnené typy ústnej reči — mestské a medzidialektové koiné tvoria tiež samostatnú existenčnú formu jazyka. Tumaňanová však upozorňuje, že ide o premenlivú kategóriu, lebo v závislosti od etapy historického vývinu sa mení štruktúra a funkcia týchto existenčných foriem, ako aj ich miesto v systéme a vzťah k iným formám.

Koiné ako vypracovaná ústna forma jazyka je nadnárečovým útvarom, má viacero funkcií najmä pri absencii písaných podôb jazyka: môže byť jazykom bežného dorozumievania mestského obyvateľstva, jazykom medzinárečového dorozumievania, umeleckým jazykom ľudovej slovesnosti, ale mohlo plniť aj funkciu ústneho spisovného jazyka.

Ako prostriedok bežnej komunikácie tvoria zovšeobecnené typy ústnej reči opozíciu s nárečiami. Koiné významných hospodárskych oblastí sa nezriedka stávalo základom spisovného jazyka.

Ohraničené miesto v systéme jazyka mali stredoveké spisovné jazyky, lebo fungovali predovšetkým v oblasti písomného styku, čo bolo podmienené ich elitárstvom a štruktúrnou rozdrobenosťou. Z niektorých sfér ich často vytláčali cudzie jazyky alebo vlastné mŕtve jazyky. Príčinu vidí Tumaňanová v tom, že regionálne jazyky boli štruktúrno-štylisticky a foneticky nevyzreté, gramaticky nesformované a lexikálne neúplné.

V národnom období sa mení nielen miesto jednotlivých foriem v systéme jazyka, ale aj obsah ich funkcií a sféra použitia (s. 147). Dominantnou formou existencie jazyka v ústnej i písomnej komunikácii sa stáva spisovný jazyk, a to vďaka svojim trom prednostiam v porovnaní s inými existenčnými formami: 1. vypracovanosť a kodifikovanosť, 2. bohatý systém funkčných

štýlov, 3. existencia ústno-hovorovej formy dorozumievania. Ostatné formy národného jazyka ustupujú zo svojich pozícií. Jazykovú situáciu národného obdobia charakterizuje Tumaňanová týmito existenčnými formami jazyka: *spisovný jazyk, teritoriálne nárečia, bežný jazyk* (prostorečije), *sociálne nárečia* (pre obdobie triednej spoločnosti).

Po vzniku celonárodného spisovného jazyka nárečia strácajú svoje pozície, ale proces ich nivelizácie je zdĺhavý a nerovnomerný: v jazykoch so slabou nárečovou diferenciáciou je intenzívnejší, kým v podmienkach veľkej nárečovej diferenciácie si nárečia zachovávajú svoju stálosť. Nivelizácia nárečí sa realizuje dvoma spôsobmi: 1. funkčným zúžením — ako základná forma bežnej ústnej komunikácie fungujú už len na vidieku, pričom aj tu možno pozorovať generačné a vzdelanostné obmedzenia, 2. prenikaním spisovných jazykových prostriedkov (najmä lexiky) do nárečí, čím sa stierajú ostré nárečové hranice. Mení sa aj miera preberania nárečových prvkov do spisovného jazyka: kým v prvých obdobiach existencie spisovného jazyka sú nárečia jedným z najsilnejších zdrojov na jeho obohacovanie, v súčasnosti preberá spisovný jazyk nárečové prvky len cez umelecký štýl, aj to v malej miere.

V podmienkach celonárodného spisovného jazyka sa mení aj status sociálnych nárečí. S likvidáciou sociálnej bázy, ktorá ich utvorila, ustupujú do úzadia. V súčasných podmienkach beztriednej spoločnosti stratili svoje opodstatnenie a Tumaňanová navrhuje zaradiť zvyšky profesionálnych typov reči do spisovného jazyka alebo do bežnej reči.

Ako samostatnú existenčnú formu jazyka vydeľuje autorka aj *bežný jazyk* (prostorečije), zaberajúci prechodné miesto medzi nárečiami a ústno-hovorovým spisovným jazykom. Túto existenčnú formu jazyka nazýva často aj koiné, pričom upozorňuje, že nie je totožná s koiné prednárodného obdobia. Bežný jazyk sa odlišuje od koiné prednárodného obdobia štruktúrne i funkčne: koiné mohlo byť základom spisovného jazyka a často preberalo funkcie spisovného jazyka, ale funkcie bežného jazyka sú ohraničené z jednej strany nárečiami a z druhej strany spisovným jazykom. V niektorých prípadoch preberá bežný jazyk funkcie dialektov. Bežný jazyk je jedinou a základnou formou dorozumievania v sociálne nižších vrstvách mestského obyvateľstva, ktoré nedostali vzdelanie v spisovnom jazyku. Ako nadnárečová forma môže mať pri slabej nárečovej diferenciácii celonárodné rozšírenie, ale môže sa realizovať aj v podobe viacerých územných variantov.

Spisovný jazyk národného obdobia je jav mnohoaspektový a zložitý, čím si možno vysvetliť aj rozdiely v chápaní pojmu *spisovný jazyk*. Tumaňanová navrhuje označovať spisovný jazyk národného obdobia termínom *štandardný spisovný jazyk* na rozdiel od spisovných jazykov prednárodného obdobia. Štandardný spisovný jazyk je polyfunkčný, realizuje sa v ústnej i písomnej podobe a v systéme národného jazyka zaujíma dominantné postavenie. Keďže je prestížnym jazykom s tendenciou po centralizácii, vplýva na iné existenčné formy jazyka a zaberá ich miesto a funkcie. Polyfunkčnosť a expanzia, ktoré sú podstatou spisovného jazyka, ako aj schopnosť plniť funkcie písomnej i ústnej komunikácie sa realizujú početnými štýlmi, ktoré sa sformovali v jeho hraniciach, a ústno-hovorovým spisovným jazykom. *Ústno-ho-*

vorový spisovný jazyk charakterizuje autorka ako ústnu formu realizácie spisovného jazyka: štruktúrne ide o spisovný jazyk, ktorý pri svojej ústno-dialogickej realizácii podlieha istým situačne podmieneným odchýlkam, v dôsledku čoho sa v ňom nie vždy dôsledne dodržiava kodifikovaná norma.

Keďže jedným zo znakov štandardného spisovného jazyka je normovanosť a kodifikovanosť, autorka venuje tejto problematike osobitnú kapitolu. Pozoruhodný je jej poznatok o historicky podmienenej úlohe normy a kodifikácie. V období formovania spisovného jazyka norma a kodifikácia spravidla odievajú spisovný jazyk do panciera štandardu, ktorý má brániť prenikaniu prvkov z iných existenčných foriem. V neskorších etapách vývinu spisovného jazyka, keď už nadobudol základné štruktúrne prvky, spočíva úloha normy a kodifikácie v udržaní a uchránení danej stability, preto sa na popredné miesto dostávajú otázky štylistiky a kultúry reči (s. 212). Pre spisovný jazyk národného obdobia je príznačná jeho široká demokratizácia. Keďže kodifikovanosť spisovného jazyka sama osebe nemôže uchrániť spisovný jazyk pred prenikaním nárečových a nespisovných prvkov, treba osobitnú pozornosť venovať jazykovej kultúre.

Hoci sa Tumaňanovej monografia nezaoberá otázkami jazykovej kultúry osobitne, chceme na ňu našich čitateľov upozorniť, lebo načrtáva teoretické základy kultúry reči a poukazuje na potrebu starostlivosti o jazykovú kultúru práve v súčasnom období vývinu národných jazykov.

Anna Rýzková

SPYTOVALI STE SA

Vlnená či vlnárska pečať? — P. Tallo, Brezová pod Bradlom: „Nedávno som začal pracovať na pracovisku, ktoré patrí textilnému a odevnému podniku. Veľmi často sa tu používa slovo *vlna (ovčia vlna),* ale na pracovisku nemáme ujasnené používanie prídavného mena od slova *vlna,* a tak zamieňavo používame výrazy *vlnená* i *vlnárska priadza, vlnená* i *vlnárska tkanina, vlnené* a *vlnárske výrobky, vlnená* i *vlnárska strižˇ, vlnená* i *vlnárska pečať, vlnené* i *vlnárske závody.* Prosím o odborné vyjadrenie k uvedeným výrazom."

Pistateľovi ide o spájateľnosť adjektív *vlnený, vlnársky* s konkrétnymi substantívami, preto sa v odpovedi na jeho otázku predovšetkým žiada objasniť význam obidvoch adjektív. Adjektívum *vlnený* je vzťahové adjektívum od podstatného mena *vlna* a má význam „vyrobený, zhotovený z vlny". Adjektívum *vlnársky* je vzťahové adjektívum utvorené od podstatného mena *vlnárstvo* (= odbor výroby zameraný na produkciu alebo spracovanie vlny), má teda význam „súvisiaci so spracovaním alebo produkciou vlny". S ohľadom na takto vymedzené významy treba orientovať aj spájateľnosť adjektív *vlnený, vlnársky* s konkrétnymi podstatnými menami. Podľa toho zo súboru spojení, ktoré uviedol pisateľ, treba vylúčiť spojenie *vlnené závody* a používať

spojenie *vlnárske závody* (porov. *bavlnárske závody, strojárske závody, kožiarske závody*, nie *bavlnené, strojové/strojné, kožené závody;* vidieť, že atribúty ako nevyhnutné diferenčné príznaky názvov závodov sú utvorené od názvov odborov *bavlnárstvo, strojárstvo, kožiarstvo*, nie od názvov vecí *bavlna, stroj, koža).* Naproti tomu z dvojice *vlnená pečať — vlnárska pečať* treba s prihliadnutím na vecné súvislosti vylúčiť podobu *vlnárska pečať* a uprednostniť podobu *vlnená pečať. Vlnená pečať* je medzinárodne používaná značka látok zhotovených z čistej vlny použitej prvýkrát. Podstatným znakom výrobkov opatrených touto pečaťou je to, že sú zhotovené z čistej vlny, nie to, že ich vyrobil vlnársky podnik, kde sa koniec koncov nevyrábajú látky iba z čistej vlny. Práve preto je výstižnejšie označenie *vlnená pečať* aj napriek tomu, že sama značka je papierová visačka s nakresleným klbkom vlny a ďalšími predpísanými údajmi, že teda len zastupuje (označuje, reprezentuje) vec, ktorá je zhotovená z vlny. Vzhľadom na tieto okolnosti sa v názve *vlnená pečať* pociťuje istá miera obraznosti.

Pri substantívach *priadza, tkanina, striž* je možná spájateľnosť s obidvoma adjektívami, pričom význam takýchto spojení nie je ten istý. Napríklad *vlnená priadza* je priadza vyrobená z vlny, *vlnárska priadza* je priadza používaná vo vlnárstve, pričom to môže byť aj priadza z bavlny, zo syntetických vláken ap. Výraz *vlnárska priadza* je teda širší.

Náležité používanie adjektív *vlnený, vlnársky* je podmienené poznaním ich významu a uspokojovaním konkrétnej pomenúvacej potreby. Adjektívum *vlnený* sa spája predovšetkým s názvami vecí zhotovených, vyrobených z vlny.

Ivan Masár

Vrchný rozhodca, vrchná sestra — hlavný rozhodca, hlavná sestra? — J. K. z Bánoviec nad Bebravou sa nám vo svojom liste zveril, že keď v športovej reportáži počul spomínať funkciu vrchného kontrolóra či vrchného rozhodcu pretekov a v istej okresnej nemocnici zasa čítal nápis *vrchná sestra,* začal pochybovať, že by mohlo ísť iba o náhodnú odchýlku od doterajšieho úzu; podľa doterajšej jazykovej praxe by totiž v týchto dvojslovných pomenovaniach namiesto adjektíva *vrchný* očakával adjektívum *hlavný: hlavný rozhodca, hlavná sestra.* Žiada nás preto o vysvetlenie, čo značí táto zmena.

Pisateľovi listu musíme dať za pravdu v tom, že na označenie vyššieho stupňa právomoci pri niektorých funkciách dáva sa v spisovnej slovenčine tradične prednosť prídavnému menu *hlavný* pred prídavným menom *vrchný.* Napr. už v tridsiatych rokoch sa ustálilo v oblasti administratívy pomenovanie *hlavný radca, hlavný inšpektor, hlavný komisár* (proti českému *vrchní rada, vrchní inspektor, vrchní komisař).* Podobne to bolo aj v iných oblastiach ľudskej činnosti. Vznikli dvojslovné pomenovania *hlavný čašník, hlavná sestra, hlavný kontrolór,* novšie aj *hlavný inžinier, hlavný technik, hlavný ekonóm.* (Využitím prídavného mena *hlavný* pri tvorení týchto názvov sa nadviazalo na tradíciu uhorskej administratívnej a právnej sústavy, kde jestvovali názvy ako *főispán, főszolgabíró* = hlavný slúžny, *főparancsnok* = hlavný veliteľ a pod. V češtine využitím prídavného mena *vrchní* sa zasa nadviazalo na tradíciu nemeckej administratívnej a právnej sústavy.) Práve

preto objavenie sa pomenovaní *vrchný rozhodca, vrchná sestra* vyvolalo pochybnosť, či nejde o chybu z neinformovanosti alebo o zmenu ustáleného názvu spôsobenú vonkajším zásahom.

Podľa našich zistení nejde však ani o chybu, ani o zmenu názvu. Prídavné meno *vrchný* sa využíva ako samostatný výrazový prostriedok na označenie osobitnej skutočnosti. O potrebe využiť ho v názvoch *vrchný rozhodca, vrchná sestra* na bližšie určenie základného názvu rozhodla okolnosť podmienená organizačnou štruktúrou v zbore rozhodcov pri pretekoch, resp. v rozložení funkcií stredných zdravotníckych kádrov.

V športovej publicistike a v športovej literatúre vôbec bolo dlhšie badať akési rozpaky a rozkolísanosť v používaní názvov jednotlivých stupňov rozhodcovskej funkcie (porov. J. Mlacek, Kultúra slova, *15,* 1981, s. 333—339). Po prekonaní tohto prechodného stavu — podľa informácií, ktoré sme dostali od pracovníkov v redakcii denníka Šport — ustálili sa pri športových súťažiach jednotlivé kategórie rozhodcov a ich názvy takto: *hlavný rozhodca,* ktorý je nad bodovými, prípadne nad čiarovými rozhodcami a má výkonnú funkciu, a *vrchný rozhodca* — v športovom slangu aj *vrchník,* ktorý má kontrolnú funkciu (preto niekedy aj *vrchný kontrolór).* Vrchný rozhodca má rozhodujúce slovo vo všetkých sporných otázkach, čiže je akousi vrcholnou inštanciou v rozhodovaní. Tak je to napr. v atletike, gymnastike, v tenise.

Pokiaľ ide o označenie *vrchná sestra,* radili sme sa s pracovníkmi Nemocnice s poliklinikou akad. L. Dérera v Bratislave na Kramároch a dozvedeli sme sa, že stredné zdravotnícke kádre v odbore ošetrovateľka majú takéto funkcie: *staničná sestra* (napr. v mužskej alebo ženskej časti oddelenia), *vrchná sestra* (podlieha jej celé oddelenie) a *hlavná* čiže *vedúca sestra* (s kompetenciou pre celú nemocnicu, kliniku, jasle, domov dôchodcov a pod.).

Pomenovania *vrchný rozhodca, vrchná sestra* nemožno teda hodnotiť ako chybné. Nemožno ich charakterizovať ani ako rušivý zásah do ustáleného úzu, lebo nie sú náhradou za pomenovania s prívlastkom *hlavný.* Sú to samostatné názvy fungujúce popri názvoch *hlavný rozhodca, hlavná sestra,* nie však ako ich synonymá, ale ako prostriedky pomenúvajúce osobitnú skutočnosť. Z hľadiska neodborníka môže rušivo pôsobiť to, že v jednom prípade je slovo *vrchný* postavené hierarchicky vyššie ako slovo *hlavný,* kým v druhom prípade naopak.

Viera Slivková

Trieднická hodina či triedna hodina? — M. Ištvanová z Partizánskeho: „Už pred niekoľkými rokmi sa v našom učiteľskom zbore diskutovalo o tom, ktoré zo spojení *trieдna hodina* či *trieднická hodina* je správne. Nakoniec sme sa ustálili na spojení *trieднická hodina.* Zmenou v učiteľskom zbore sme sa k spomínanej problematike vrátili. Ak hovoríme *triedny učiteľ, triedny aktív,* prečo nemôžeme povedať *triedna hodina?* Bola by som veľmi rada, keby ste napísali nielen to, ktoré prídavné meno sa má v spojení použiť, ale aj vysvetlili, prečo to má byť tak."

Prídavné meno *triedny* v jednom zo svojich významov vyjadruje vzťah ku školskej triede. V tomto význame sa používa v spojeniach ako *triedny učiteľ, triedny profesor, triedny aktív, triedny kolektív, triedny výbor, triedna*

samospráva, triedna kniha. V niektorých z týchto spojení môžeme zhodný adjektívny prívlastok *(triedny, triedna)* nahradiť nezhodným genitívnym prívlastkom *(triedy)*, napr. *kolektív triedy, samospráva triedy.* Tieto spojenia sa v praxi používajú, lebo majú ten istý význam ako spojenia so zhodným prívlastkom. V spojeniach *triedny učiteľ, triedny profesor* sa už takáto zámena nemôže uskutočniť, lebo ako celok pomenúvajú osobitnú skutočnosť práve v tejto ustálenej podobe. *Triedny učiteľ,* resp. *triedny profesor* je učiteľ, profesor poverený viesť určitú triedu v priebehu školského roka nie tak z didaktického (vyučovacieho) hľadiska, ale najmä z organizačného a výchovného hľadiska. Vykonávanie takejto funkcie sa pomenúva podstatným menom *triednictvo.* K tomuto podstatnému menu máme vzťahové prídavné meno *triednický.* Práce, ktoré v súvislosti s vedením triedy vykonáva triedny učiteľ alebo triedny profesor a ktoré mu vyplývajú z tejto funkcie, sa nazývajú *triednické práce.* Tieto práce vykonáva vo vymedzenom čase, na vymedzenej hodine aj priamo v konkrétnej triede, s konkrétnym triednym kolektívom, ktorý má na starosti, ktorý vedie. Takáto hodina, keďže sa počas nej v triede plnia alebo riešia úlohy súvisiace s prácou a funkciou triedneho učiteľa, teda s jeho triednictvom, sa podľa toho volá *triednická hodina.* Toto spojenie je jazykovo správne, v školskej praxi dávno ustálené, preto ho netreba meniť.

Spojenie *triedna hodina,* ktoré pisateľka spomína vo svojom liste, by síce bolo možné, no na pomenovanie uvedenej hodiny by nebolo také jednoznačné (nenaznačuje sa v ňom súvislosť s triednictvom) ako spojenie *triednická hodina* a nie je ani v školskej praxi ustálené (nepoužíva sa). Napokon aj v rozličných pokynoch a špeciálnych publikáciách o práci triedneho učiteľa sa hovorí o triednickej hodine. Na potvrdenie nášho konštatovania sa odvolávame aspoň na jednu z nich, a to na knihu F. Kozela a kol.: Triedny učiteľ v socialistickej škole (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974).

Matej Považaj

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 21, 1987, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v apríli 1987. Rukopis odovzdaný do výroby 20. 1. 1987. Registr. zn. F-7050.
Registr. zn. 7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA